

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора юридичних наук, професора
СКОЧИЛАС-ПАВЛІВ Ольги Василівни на дисертаційне дослідження
ЙОСИФОВИЧА Назарія-Лева Даниловича на тему «Теорія і практика
застосування електронних доказів в адміністративному судочинстві»,
подане на здобуття ступеня доктора філософії у галузі знань 08 «Право»
за спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми дисертації та її зв'язок з науковими програмами, планами, темами

В умовах глобальних трансформацій, впливу пандемічних викликів та воєнних загроз на шляху утвердження України як сильної та авторитетної європейської держави, здатної створювати сприятливі зовнішні умови для стійкого розвитку та реалізації свого потенціалу, особливу вагому роль відіграє рівень цифровізації публічного управління загалом і цифрового розвитку. Не оминув цей процес і сферу судочинства.

2017 рік став реформаційним для судової системи. Одним із завдань судової реформи було запровадження ефективних механізмів захисту прав осіб та спрощення доступності правосуддя. Серед механізмів, спрямованих на сприяння доступу до правосуддя визначальним стало запровадження електронного судочинства. Із внесенням змін у процесуальні кодекси було започатковано електронне судочинство в Україні. Загалом запровадження електронного судочинства позитивно відобразилось на ефективності судової системи, оперативності правосуддя, загальній стабільності та розвитку країни. Важливо також підкреслити, що в умовах сьогодення, коли Україна стикається з викликами повномасштабної війни на своїй території, електронне судочинство дозволяє здійснювати судовий процес в онлайн-режимі, що сприяє забезпеченню безпеки та неперервності судової діяльності. Разом з тим на практиці виникають і проблемні аспекти щодо використання інструментів електронного судочинства.

Основними завданнями будь-якого виду судочинства (адміністративного, цивільного, господарського, кримінального) є справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд та вирішення справ. Для досягнення мети судочинства та виконання завдань використовуються різні інститути, засоби та механізми. Одним із них можна назвати електронне судочинство. Електронне судочинство – це механізм, який підвищує прозорість, ефективність і доступ до правосуддя. Використання відповідних комунікаційних технологій, особливо коли сторони не можуть фізично бути присутніми в суді, вважається одним із загальних мінімальних стандартів судового процесу.

В цілому, електронне судочинство сприяє покращенню доступності правосуддя, забезпечує ефективність процесів та підвищує рівень довіри до правосуддя. Крім того, у контексті війни та загрози безпеці громадян, електронне судочинство є корисним для забезпечення конфіденційності судових справ і зменшення ризиків корупції в судових процедурах. Це важливий крок у напрямку відновлення законності та стабільності в умовах великої загрози національній безпеці. Разом з тим слід зазначити, що всі вищенаведені позитивні аспекти не є безумовними, бо кожному з них протистоїть потенційний недолік чи виклик, який також варто враховувати.

З точки зору права, технологічний прогрес та масове використання його благ має своїм наслідком виникнення як нових джерел доказової інформації, так і механізмів та методів роботи з останньою. Однак використання досягнень науково-технічного прогресу в доказуванні досі являється вкрай специфічною, мало дослідженою та обмежено регламентованою сферою суспільних відносин.

Враховуючи це, виникає гостра необхідність в наукових дослідженнях присвячених виявленню перешкод на шляху ефективного застосування електронних засобів доказування в адміністративному судочинстві.

Зважаючи на вищевикладене, тема дисертаційної роботи Йосифовича Н.-Л. Д., яка присвячена дослідженню теорії та практики застосування електронних доказів в адміністративному судочинстві України є актуальною та своєчасною.

Дисертаційне дослідження Йосифовича Н.-Л. Д. виконано в контексті

наукових досліджень теми державної реєстрації Львівського державного університету внутрішніх справ «Проблеми правового регулювання публічного управління у сфері правоохоронної діяльності» (на 2019–2022 роки – номер державної реєстрації 0119U001743, на 2022–2027 роки – номер державної реєстрації 0122U200304) та Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11.06.2021р. № 231/2021.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій

Ознайомлення зі змістом дисертаційної роботи дозволяє стверджувати, що запропоновані автором наукові положення, сформовані висновки та рекомендації характеризуються достатньо високим рівнем обґрунтованості та достовірності, що підтверджується ретельним вивченням і глибоким аналізом національних і зарубіжних наукових джерел, нормативно-правової бази, коректним використанням і логічним узгодженням класичних положень теорії права, адекватним застосуванням загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, аналізом судової практики, перевіркою розробок на основі апробації на науково-практичних конференціях.

У дисертації автором здійснено ґрунтовний аналіз наукової літератури та вітчизняного законодавства, на підставі чого розкрито сучасний стан застосування електронних доказів в адміністративному судочинстві, що дозволило окреслити ряд проблемних питань у цій сфері (с. 24-30). Зокрема, звернено увагу на необхідність підтвердження автентичності електронних документів, які сторони подають як доказ у справі (с. 32). Охарактеризовано процедуру встановлення особи, яка створила та/або поширила негативну інформацію в Інтернеті (с. 35-38). Проаналізовано основні теоретичні і практичні характеристики та властивості електронних та письмових доказів (с. 39-40).

Охарактеризовано підходи вчених стосовно визначення поняття «доказування» та запропоновано розкрити його через такі категорії як предмет, засоби та обов'язок доказування (с. 44). Приділено увагу належності,

допустимості та достовірності засобів доказування (с. 49-57). Розкрито принципи процесу доказування в адміністративному судочинстві (с. 61-63). Визначено види електронних доказів, а також особливості, що відрізняють їх від інших видів доказів (с. 68-87).

Досліджено наукові погляди вчених стосовно структури та елементів доказування (с. 98), здійснено порівняння з цивільним та кримінальним судочинством (с. 101). Розглянуто складові елементи збирання доказів: подання, витребування та забезпечення доказів (с. 114), в тому числі особливості збору та фіксації доказів в цифровому середовищі (с. 116). Розкрито зміст та особливості огляду, фіксації електронних доказів (с. 123). Досліджено критерії оцінки електронних доказів у адміністративному судочинстві України (с. 132-141). Проаналізовано процедури зберігання та повернення електронних доказів, зокрема з використанням цифрової платформи Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи та її окремих модулів (с. 145-152), пов'язаної з цим судової практики (с. 155-158), а також особливостей повернення електронних доказів, пов'язаних із формою їх зберігання та передавання (с. 161-164).

Досліджуючи зарубіжний досвід застосування електронних доказів у адміністративному судочинстві з'ясовано, що на території ЄС розрізняють три види підпису: простий електронний підпис, розширений електронний підпис і кваліфікований електронний підпис (с. 172). Розглянуто питання презумпції достовірності електронних доказів та використання технології блокчейн (с. 178). Встановлено, що в багатьох державах досі немає чітко встановлених правил, які б визначали процедури автентифікації та прийняття електронних доказів, внаслідок чого суди покладаються на загальні правові норми, судову практику та прецедентне право для прийняття рішень щодо допустимості електронних доказів (с. 192).

Вивчення теоретичного аналізу та практичних досягнень у сфері адміністративного судочинства України дозволило виділити ряд невирішених питань, які стосуються не тільки методичних і реалізаційних аспектів, а й фундаментальних науково-теоретичних і методологічних проблем.

Робота побудована таким чином, що підрозділи пов'язані між собою – це забезпечує комплексний підхід. Системність підходу до вирішення поставлених завдань, обумовлена логічною будовою й аналізом причинно-наслідкових зв'язків, диференціацією і інтеграцією знань про адміністративне судочинство України у контексті гуманітарних, техніко-технологічних і правових аспектів (сприяє систематизації правових знань, появи нових підходів і скасування старих).

Рекомендації, сформульовані здобувачем, ілюструються фактичним матеріалом, є достовірними, що підтверджується відповідними актами про використання результатів дослідження. Висновки є логічними і обґрунтованими підсумками виконаної роботи та в повній мірі відображають основні положення дослідження та можливі результати впровадження.

Доцільно відзначити, що в ході дослідження здобувач не тільки аналізує чинне законодавство, але й звертається до даних судової практики, наводить практичні приклади, що дозволяє підкреслити існуючі проблеми теорії та практики застосування електронних доказів в адміністративному судочинстві.

Теоретична та прикладна цінність результатів дослідження

У дисертаційній роботі здобувачем запропоновано вирішення актуального наукового завдання з розроблення теоретичних положень та обґрунтування методико-прикладних рекомендацій щодо теорії та практики застосування електронних доказів в адміністративному судочинстві України.

Теоретичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що результати можуть бути використані в процесі розробки концепції подальшого розвитку теоретико-практичних проблем застосування електронних доказів у адміністративному судочинстві у сучасних реаліях; формуванні концептуальних основ підвищення ефективності правового регулювання у сфері, що досліджується, обґрунтуванні ряду напрямів удосконалення адміністративного процесуального законодавства.

Основні теоретичні висновки, до яких прийшов автор, а також його тези

концептуального характеру є внеском в адміністративно-правову науку, які органічно розвивають і доповнюють наявний понятійний апарат в контексті специфіки адміністративного судочинства України; сприяють формуванню обґрунтованого уявлення про державну політику у вказаній сфері.

Ключові теоретико-методологічні та методико-прикладні положення дисертаційної роботи були впроваджені у навчальний процес Львівського державного університету внутрішніх справ з навчальних дисциплін «Основи адміністративного судочинства» та «Адміністративний процес».

Про прикладну значущість дисертаційної роботи свідчать сформовані автором пропозиції про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України та Законів України «Про нотаріат», «Про електронні документи та електронний документообіг».

Наукова новизна результатів дослідження

Досліджено сучасний стан застосування електронних доказів у адміністративному судочинстві, висвітлено існуючі проблеми подання, забезпечення, дослідження, оцінки, зберігання та повернення електронних доказів у адміністративному судочинстві України та сформульовано пропозиції щодо їх вирішення.

Виявлено, що ефективному застосуванню електронних доказів у адміністративному процесі перешкоджають такі фактори: технічні труднощі; прогалини в нормативному регулюванні; недостатній рівень кваліфікації суддів та учасників процесу; низький рівень довіри до електронних доказів з боку учасників судочинства.

Висвітлено, що основними аспектами, на яких ґрунтується процес доказування є: забезпечення справедливості; визначення фактів; оцінка доказів; захист прав та інтересів сторін; встановлення відповідальності.

Виявлено, що сукупність належних, допустимих і достовірних доказів створює в свідомості судді цілісну картину доказової бази і вирішує питання про її достатність. Достатність доказів у адміністративному судочинстві формується трьома елементами: сукупністю доказів; їх переконливістю; відношенням до

певної обставини.

Ознайомлення з результатами наукового дослідження та змістом дисертаційної роботи дало змогу чітко визначити ключові положення, висновки та пропозиції автора, що характеризуються науковою новизною. Серед найбільш вагомих наукових результатів можна виокремити наступні:

- запропоновано авторське визначення поняття «офіційний електронний документ»;
- обґрунтовано потребу запровадження нового способу фіксації електронних доказів - нотаріального посвідчення;
- виявлено та узагальнено практику застосування в окремих категоріях адміністративних справ типових для цих справ засобів доказування;
- обґрунтовано необхідність підвищення масштабованості та автоматизації Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи для оптимізації процесу оцінки доказів і прискорення розгляду адміністративних справ;
- поглиблено наукові уявлення щодо значення процесу доказування в адміністративному судочинстві, яке розглянуто у контексті його здатності забезпечити логічний та ефективний хід подій, який призведе до належного результату;
- розглянуто перелік основних ознак достовірності доказів в адміністративному судочинстві;
- аргументовано пропозиції використання технології блокчейн для забезпечення захисту електронних доказів та підвищення рівня довіри до них;
- обґрунтовано пропозиції щодо стандартизації процедури переведення паперових документів в електронний формат;
- розширено наукові уявлення щодо переліку факторів, які заважають ефективному використанню електронних доказів у адміністративному процесі України.

**Повнота викладу положень, висновків та рекомендацій дисертації в
опублікованих автором наукових працях**

За темою дисертаційної роботи опубліковано п'ять наукових праць, з них 3

наукові статті, що опубліковані у фахових виданнях України з юридичних наук, категорії «Б», 2 тези доповідей на науково-практичних конференціях. Усі публікації формують вагомий науковий доробок автора та повною мірою відображають представлені у дослідженні елементи наукової новизни, її теоретико-методологічні та методико-прикладні положення. Обсяг, кількість і якість друкованих праць відповідають вимогам до публікацій основного змісту дисертаційної роботи на здобуття ступеня доктора філософії і надають авторові право публічного захисту дисертаційної роботи.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації

Відзначаючи високий рівень обґрунтованості теоретичних і практичних положень дослідження, цілісність та логіку викладу матеріалів, доцільно відзначити, що у дисертації присутні положення, які є основою для наукової дискусії, зокрема:

1. У дисертаційній роботі (с. 79) недостатньо уваги приділено взаємозв'язку електронних доказів з іншими видами доказів.

2. Автор наголошує на тому, що поява спеціалізації електронних доказів у відповідних категоріях справ може сприяти розвитку прецедентних підходів у вітчизняній судовій практиці (с. 94). Цікаво почути думку автора щодо співвідношення озвученої позиції з принципами адміністративного судочинства.

3. З тексту роботи (с. 148-164) незрозуміло звідки дисертант отримав емпіричні дані про проблеми з якими стикаються судді при використанні Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи у своїй діяльності.

4. У дисертації (с. 165) висловлена пропозиція нормативно закріпити стандарти переведення паперових документів в електронний формат, однак до кінця не зрозуміло, які ризики можуть виникнути через відсутність цих стандартів.

5. У Розділі 3 дисертації ви зосередили увагу на аналізі зарубіжного досвіду застосування електронних доказів, присвятивши більше уваги країнам, які розвиваються, й майже не вивчали досвід розвинутих країн. Цікаво почути думку

автора щодо мотивації такого підходу.

Зазначені дискусійні аспекти носять рекомендаційний, уточнюючий характер і не впливають на загальне позитивне враження від дисертаційного дослідження ЙОСИФОВИЧА Н.-Л. Д., що відрізняються науковою новизною, продуманістю, структурованістю.

Відповідність роботи вимогам МОН України

Дисертаційна робота виконана українською мовою, оформлена у повній відповідності з нормами та правилами МОН України, є завершеною самостійною науково-дослідною роботою автора та характеризується достатньо високим науково-теоретичним рівнем. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. За структурою та технічним оформленням відповідає визначеним МОН України стандартам.

Загальний висновок

На підставі викладеного вважаю, що дисертація ЙОСИФОВИЧА Назарія-Лева Даниловича на тему «Теорія і практика застосування електронних доказів в адміністративному судочинстві» є самостійною, завершеною науково-дослідною працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані результати, що вирішують важливе завдання для науки адміністративного права щодо вдосконалення теоретичних питань та практики застосування електронних доказів в адміністративному судочинстві України у контексті Європейської інтеграції нашої держави.

Дисертація за актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю та достовірністю, науковою та практичною значущістю отриманих результатів, повнотою викладення в опублікованих дисертантом наукових працях, відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44, а її автор – ЙОСИФОВИЧ Назарій-Лев Данилович за підсумками позитивного публічного захисту заслуговує на

присудження ступеня доктора філософії у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

професор кафедри адміністративного та інформаційного права

Інституту права, психології та інноваційної освіти

Національного університету «Львівська політехніка»

доктор юридичних наук,

професор

Ольга СКОЧИЛАС-ПАВЛІВ